

ارزیابی میزان کیفیت محیطی پیرامون حرم حضرت معصومه (س) با استفاده از رویکرد مخاطب محور

تاریخ دریافت: ۹۰/۲/۱۰
تاریخ پذیرش نهایی: ۹۰/۶/۱۱

مجتبی رفیعیان* - مرضیه پورمحمدی**

چکیده

رشد سریع شهرها و توسعه کالبدی آن، ازدیاد وسایل نقلیه و توجه بیش از اندازه به آن موجبات بروز بحران‌های مختلف در زندگی شهری نظیر مشکل‌های محیطی و نزول کیفیت محیط و از بین رفتن فضاهای شهری را فراهم کرده است. در پی این امر لزوم توجه به مفهوم کیفیت و ارتقاء آن در فضاهای شهری در کنار توجه به مسایل کمی، بیشتر احساس و در طی سال‌های اخیر تحقیقات گسترده‌ای در این زمینه صورت گرفته است. در ایران نیز به دنبال افزایش شهرنشینی و سرعت بالای تغییرات در بافت‌های شهری به دلایل مختلف کیفیت محیط در فضاهای شهری به شدت افول پیدا کرده است. هدف از این پژوهش سنجش میزان کیفیت محیط و نحوه رتبه‌بندی آن در محور منتهی به حرم حضرت معصومه (س) با استفاده از نظر و تمایل کاربران محیط (رویکرد مخاطب محور) است. کیفیت محیط با ایجاد مدل تجربی سنجش کیفیت (درخت ارزش) توسط روش کل به جزء و بررسی معیارهای ارائه شده در چهار سطح ارزیابی شده است. در این پژوهش پس از مطالعه بر روی فضای مورد نظر شاخص‌هایی در سه زمینه کالبدی، کارکردی و ادراکی جهت سنجش میزان کیفیت محیط استخراج و در قالب پرسشنامه بین استفاده‌کنندگان از محیط پیرامون حرم توزیع شده است. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش رگرسیون چند متغیره تحلیل مسیر استفاده شده است. نتایج نشان داد که رویکرد مخاطب محور در محیط پیرامون حرم حضرت معصومه (س) الگوی مناسبی جهت سنجش کیفیت محیط است. تحلیل‌های آماری نیز نشان می‌دهد که بین متغیر وابسته (کیفیت محیط) با متغیرهای مستقل (معیارها و جزء معیارها) با اطمینان ۹۹ درصد، رابطه معنی‌داری وجود دارد. مؤلفه‌های امنیت، دسترسی، معابر و کارکردهای اقتصادی بیشترین اثر و روشنایی و کارکردهای تفریحی کم‌ترین اثر را بر کیفیت محیط از نظر کاربران محیط (مخاطبین) داشته‌اند. نکته نهایی این که میزان کیفیت محیط در محدوده مورد مطالعه، در آستانه پایین ($3 < 1.54 < 1$) با میانه نظری ۲ برآورد شد.

واژگان کلیدی: کیفیت محیط، رویکرد مخاطب محور، کاربران محیط (مخاطبین)، فضای شهری.

مقدمه

در پی رشد سریع شهرها، بخشی از فضاهای شهری به خصوص در بافت قدیم فرسوده شده و کیفیت محیط در این مکان‌ها به شدت افول پیدا کرده است، که لزوم مداخله در این گونه محیط‌ها با هدف ارتقاء کیفیت را اجتناب ناپذیر می‌کند. تجربه حاصل نشان داده است که در سال‌های اخیر در بسیاری از این مداخله‌ها، توجه صرف به ابعاد کالبدی یا اقتصادی طرح‌ها، منجر به نادیده گرفتن سایر ابعاد تأثیرگذار در کیفیت محیط‌های شهری همچون ابعاد اجتماعی، فرهنگی، روان شناختی و غیره شده است. بیشتر کارشناسان با نگاه صرفاً کمی و تکنیکی به مسایل شهرها از توجه به پیامدهای کیفی اقدام‌ها غافل بوده‌اند. در حالی که مردم کمیت‌ها را کمتر درک کرده و جنبه‌های کیفی آن را می‌بینند؛ لذا کیفیت محیط شهری در توجه توأم به جنبه‌های کیفی و کمی عناصر شهری و اجزای تشکیل دهنده آن‌ها نهفته است و سنجش و ارزیابی کیفیت محیط نیز فقط در پی نظرسنجی و ارتباط با مردم (مخاطبین) یعنی کاربران محیط به دست می‌آید. مقوله کیفیت محیط و میزان رضایتمندی کاربران از کیفیت فضاهای شهری و ارزیابی کیفیت توسط مخاطبان (رویکرد مخاطب محور) موضوع مورد بحث در مقاله حاضر می‌باشد. کیفیت محیط شهری مفهومی چند بعدی است که به عنوان یکی از ابعاد مهم کیفیت زندگی می‌تواند اثرهای همه جانبه‌ای در زندگی اشخاص داشته باشد و با مفاهیمی همچون کیفیت مکان، ادراک میزان رضایت و ناراضیاتی کاربران از محیط‌های شهری (فضاهای شهری) و غیره اشتراکاتی داشته و در بسیاری از موارد به عنوان معانی مشابه قلمداد می‌شوند. بدین منظور سنجش میزان کیفیت محیط در فضای شهری مورد مطالعه، شناسایی معیارهای موثر بر میزان ادراک کیفیت محیط توسط مخاطبان (کاربران محیط) و میزان اهمیت این معیارها نسبت به یکدیگر و سنجش نحوه ارزش‌گذاری به کیفیت‌های محیطی از سوی کاربران با هدف اصلی ارتقاء کیفیت محیط به عنوان هدف اصلی این تحقیق در نظر گرفته شد.

۱. زمینه‌های نظری کیفیت محیط

محیط به هر آنچه در پیرامون وجود دارد و به صورت بالقوه با فرد در ارتباط قرار می‌گیرد، اطلاق می‌شود. از جمله تقسیم‌بندی‌هایی که در مورد محیط شده است؛ تقسیم‌بندی جان لنگ است، وی محیط را در زیر گروه محیط کالبدی، محیط اجتماعی، محیط روان‌شناختی و محیط رفتاری تقسیم‌بندی می‌کند. محیط کالبدی شامل مکان‌های زمینی و جغرافیایی، محیط اجتماعی شامل نهادهای متشکل از افراد و گروه‌ها، محیط روان‌شناختی شامل تصاویر ذهنی مردم و محیط رفتاری مجموعه عواملی است که فرد به آن واکنش نشان می‌دهد (khamushi from atashpour, 2008, p.57). ادراک را می‌توان فرآیندی هدفمند دانست که در طی آن فرد به دریافت ارسال‌های محیطی می‌پردازد. فرض اساسی تحقیق درباره ادراک محیطی این بوده است که افراد متفاوت، بر اساس پیشینه و تجربه‌شان تعبیر متفاوتی از محیط‌شان دارند. بنابراین فرض اساسی، «هیچ محیطی قائم به ذات نیست، که محیط ساختی ذهنی است.» برای درک فضای شهر، باید هم از بالا و هم از پایین به آن نگاه کرد. از بالا، منظر اقتصاد سیاسی را داریم، جایی که نظام‌های پولی و قدرت، درکارند تا محیط‌های مصنوع را پدید آورند و جایی که جستارهای علمی، درکی عینی از فضای شهری به افراد ارائه می‌کند. از پایین، منظر زندگی روزمره را وجود دارد، در جایی که بی‌نظمی و خودجوشی، می‌توانند چیره شوند و جایی که «رفتار انسان» در «و» به هنگام استفاده «از فضای شهری، به آن معنا می‌بخشند. ادراک محیطی بسته به شیوه جابجایی انسان تغییر می‌کند. پیاده‌روی بیشترین نزدیکی را با محیط دارد و بنابراین اجازه می‌دهد فرآیند تفسیر و به خاطر آوردن منسجم‌تر باشد. دوچرخه سواری و اتومبیل سواری پر تحرک در مراحل بعدی قرار دارند. در آخرین مرحله که در آن هیچ تماس فعالی با محیط وجود ندارد، تجربه‌ی سرنشینان منفعل یک اتوبوس یا وسیله حمل و نقل عمومی است (madanipour, 2005). کیفیت مفهومی دو وجهی است. یعنی مفهومی است روشن و واضح، ولی در عین حال چند پهلو است. کیفیت در حالت عادی و به معنای کاملاً واضح برای وصف «درجه کمال» اشیاء و پدیده‌ها به کار برده می‌شود. مجموعه خصوصیات یا صفات مشخص که باعث متمایز کردن یک شی از اشیای دیگر شده، ما را قادر می‌سازد که در مورد برتری، مشابهت یا فروتری چیزی در مقایسه با چیزی دیگر قضاوت و حکم نماییم و از نظر زیبایی شناختی در مورد زیبا یا زشت بودن، خوب یا بد بودن و از نظر عملکردی در مورد بهتر یا بدتر بودن و کارآمد یا ناکارآمد بودن آن قضاوت نماییم (amin salehi from billings, 2008). به‌طور خلاصه می‌توان گفت کیفیت به آن ویژگی مشخص یک چیز یا پدیده اطلاق می‌شود که تأثیر عاطفی و عقلانی خاصی بر انسان می‌گذارد (asgarizade from pakzad, 2008). کیفیت محیط یک مفهوم چند بعدی است که با مفاهیمی همچون کیفیت زندگی، کیفیت مکان، ادراک و رضایت شهروندی و قابلیت زندگی اشتراکاتی دارند به‌طوری که در بسیاری موارد به عنوان معانی مشابه در نظر گرفته می‌شوند (orang from kamp, 2007). کیفیت محیط به صورت یک مفهوم پیچیده شامل ترکیبی از ادراک‌های ذهنی، ویژگی‌ها و ارزش‌هایی است که در میان افراد، گروه‌ها و جوامع متفاوت می‌باشد (porteous, 1971).

۲. رویکردهای کیفیت محیط شهری

در روند توسعه و تکمیل مفاهیم کیفیت محیط در نواحی سکونت‌ی رویکردهای مختلفی ارائه شده است. از جمله می‌توان به رویکرد سیاست‌گذاران، دیدگاه روان‌شناختی- ادراکی و رویکرد تحقیق تجربی ساکنان اشاره کرد. رویکرد سیاست‌گذاران، بر درک و تعریف کیفیت محیط شهری بر پایه دو رویکرد متفاوت کارشناس محور و مخاطب محور قرار دارد (Asgarizade, 2008). در دیدگاه مخاطب محور سطوح متفاوت ادراک محیطی مخاطبین قرار دارد. از مخاطبین در خصوص عواملی که بر روابط نازل متقابلشان اثر می‌گذارد سوال می‌شود و متغیرهای کیفیت محیط استخراج می‌گردد، به عبارت دیگر در این رویکرد معیار کیفیت بر پایه درک مخاطبین عام (مثلاً کاربران یک محیط شهری) از چگونگی فهمشان و انتظارشان از حوزه تعامل اجتماعی متقابل مبتنی است. در اینجا هدف، گروه خاص نمی‌باشد بلکه درک کلیت جامعه مهم است (Van poll, 1997, P.14). در دیدگاه کارشناس محور، نظریات کارشناسان اساس تمامی بررسی‌ها و تصمیم‌های مربوطه قرار می‌گیرد. این دیدگاه از ابعاد مختلفی مورد نقد قرار گرفته است. معمولاً سه دلیل عمده جهت طرح ناکارآمدی این روش مورد اشاره قرار می‌گیرد:

- ۱- هیچ کدام از این مطالعه‌ها منجر به شناسایی لیست جامعی از عوامل تأثیرگذار در کیفیت محیط سکونت نشده است.
- ۲- عدم اتفاق نظر متخصصان در تعداد، ماهیت ابعاد اساسی کیفیت محیط، گروه‌بندی این ابعاد و غیره با یکدیگر به طوری که حتی یک کارشناس در زمان‌های متفاوت نظریات مختلفی را عنوان کرده است.
- ۳- در شکل کلی کارشناسان و مردم غیرمتخصص (عامه) بر روی عوامل تعیین‌کننده کیفیت محیط توافق لازم را ندارند. این عامل به عنوان مهم‌ترین عامل مطرح شده است (Carp et al., 1976, p. 243).

نتایج به دست آمده حاکی از آن است که، مؤلفه‌های سنجش کیفیت محیطی بر اساس رویکرد کارشناس محور با سنجش‌های حاصله از منظر غیرکارشناسان (کاربران محیط) شباهت کمی با هم دارند (van poll, 1997, p.xvi). از طرفی میزان تفاوت بین ادراک‌های ساکنان و کارشناسان از کیفیت محیط مهم تلقی می‌گردد، زیرا ممکن است بر این که چه چیزی اندازه‌گیری شود و همچنین بر روی نتایج (تصمیمات) کیفیت بررسی مطالعه‌های انجام شده در ماهیت کیفیت محیط، اثرگذار (Eyles, 1990, P.13). نتایج به دست آمده از رویکرد سیاست‌گذاران نشان می‌دهد که کیفیت محیط‌های شهری تنها توسط معیارهای فیزیکی تعیین نمی‌شوند، بلکه ویژگی‌های روان‌شناسی اجتماعی و ویژگی‌های محیط ساخته شده، از ویژگی‌های مهمی می‌باشند که در کنار ویژگی‌های فیزیکی باید بررسی شوند.

رویکرد روان‌شناختی- ادراکی دیگر رویکرد مطرح در این زمینه است. از نقطه نظر این دیدگاه ارتباط بین شخص- محیط توسط هر دو ویژگی‌های شخص و محیط متأثر می‌شود. بدین ترتیب که در ارتباط بین شخص و محیط، ویژگی‌های شخصی (همچون سن، وضعیت اجتماعی- اقتصادی، روش‌های مختلف سازگاری، خصیصه‌های روان‌شخصیتی و غیره)، خصیصه‌های محیط (همچون ارزش‌های موجود در محیط یا ظرفیت ارزشی آن، قابلیت سنجش‌پذیری و ویژگی‌های خاص محیط)، و همچنین در کنار دو عامل فوق، ویژگی‌های منتج از اثرات متقابل بین شخص و محیط، منجر به ارزش‌پذیری شخص از محیط خود و در مقابل ارزش‌گذاری او بر محیط پیرامونی خود می‌شود (Van poll, 1997, p.15). در نهایت رویکرد تحقیق تجربی کاربران محیط مطرح می‌شود.

این رویکرد در مغایرت با رویکرد مبتنی بر قضاوت کارشناسان (رویکرد سیاست‌گذاران)، رویکرد تحقیق تجربی که به دنبال فهم مفاهیم و مؤلفه‌های کیفیت محیط و رضایت‌مندی بدون ارجاع به سیستم‌های از قبل متصور شده می‌باشد، قرار می‌گیرد. این رویکرد بر ادراک‌های کاربران محیط از کیفیت محیطشان و فرآیندهای تجربی در جهت جمع‌آوری موارد یا دسته‌بندی آن‌ها به سمت ابعاد کلی‌تر و معیارها، متمرکز می‌شود (Carp et al., 1976, p.244). با توجه به مطالعات انجام گرفته در زمینه کیفیت محیط و رویکردهای نظری آن، رویکرد سنجش کیفیت محیط از طریق کاربران محیط که همان رویکرد مخاطب محور به حساب می‌آید، به عنوان رویکرد انتخابی در زمینه سنجش کیفیت محیط محدوده مورد مطالعه (فضاهای شهری بافت پیرامون حرم حضرت معصومه نظیر خیابان ارم، پارک و میدان آستانه و...) در نظر گرفته شد.

۳. روش شناسی تحقیق

سنجش کیفیت محیط اولین مرحله در اداره کردن و مدیریت کیفیت محیط شهری می‌باشد (Asgarizade from van poll, 2008). از آنجا که در سنجش کیفیت محیط‌های شهری ویژگی‌های متعددی باید به طور همزمان مورد توجه قرار گیرد، کمی کردن کیفیت محیط یک مسأله پیچیده است. کیفیت محیط‌های سکونت‌ی یک ارزش ذهنی است. برای ارزیابی ارزش‌های ذهنی (همچون کیفیت محیط) طی کردن چندین مرحله به شرح ذیل الزامی است:

۱. تعیین و ایجاد ارزش برای متغیرهای اثرگذار بر روی کیفیت محیط.
۲. ارزیابی موضوع‌ها بر اساس طبقه‌بندی مستقیم، برآورد طبقه، رتبه‌بندی یا برآورد وزنی.
۳. وزن‌دهی نسبی متغیرها توسط رویکرد تحلیل رگرسیونی چند متغیره، رویکرد سودمندی چند متغیره یا تحلیل

یکپارچه (قضاوت کارشناسی).

۴. محاسبه مجموع وزن متغیرها و تعیین امتیاز موضوع‌ها.

۵. انجام تحلیل حساسیت به منظور کنترل پایداری یا اعتبار نتایج مدل.

برای ارزیابی کیفیت محیط شهری از سه روش تحلیلی رگرسیونی چند متغیره، رویکرد سودمندی چند متغیره یا تحلیل یکپارچه استفاده می‌شود که در این تحقیق بنابر شرایط حاکم، تحقیقات قبلی و مطالعه‌های اولیه صورت گرفته، از روش رگرسیون چند متغیره سلسله مراتبی به عنوان روش اصلی تحلیل استفاده شد. همچنین با توجه به مقیاس داده‌ها (ترتیبی و اسمی) از آزمون‌های گاما، t_p کندال، t تک متغیره، آلفای کرونباخ، ضرایب همبستگی پیرسون و تحلیل مسیر به عنوان تکنیک‌های مکمل استفاده شد. روش کلی حاکم بر تحقیق حاضر، روش توصیفی-تحلیلی می‌باشد. برای تعیین شاخص‌های سنجش میزان رضایت‌مندی شهروندان از کیفیت محیط که روش به کار رفته توسط ون پل (۱۹۹۷) است، استفاده گردید. در این شیوه دو نوع شاخص برای سنجش کیفیت محیط قابل تشخیص می‌باشد: شاخص‌های مشاهده کارشناسی و شاخص‌های اثرمحور. شاخص‌های مشاهده کارشناسی، سنجش‌هایی را برای توصیف شرایط واقعی محیط با استفاده از زیر شاخص‌های مختلف فراهم می‌کنند. این شاخص‌ها که براساس ویژگی‌های واقعی محیط هستند، شامل شاخص‌هایی می‌شوند که به وسیله روش‌های فیزیکی (مانند آلودگی صوتی بر اساس واحد اندازه‌گیری دسی بل) و همچنین از طریق خود انسان (مثلاً بوی بدی در محیط که به وسیله آستانه‌های ادراکی انسان‌ها قابل تشخیص‌اند) قابل بررسی و اندازه‌گیری هستند.

نمودار ۱: شاخص‌های سنجش کیفیت محیط در فضاهای شهری

(Asgarizade, 2008)

شاخص‌ها از نظر محتوا و زمانی در دو دوره متأخر و متقدم با یکدیگر قابل مقایسه‌اند. در دوره متأخر، کیفیت بیشتر از دیدگاه طراحی شهری و معماری مورد توجه قرار گرفته است. نتایج آن ارائه معیارهایی کلی در جهت رسیدن به شهر مطلوب، طراحی شهری بهینه، مکان‌های موفق، معیارهای سنجش کیفی فضا و غیره بوده است. اغلب این معیارها در مقیاس کل شهر و یا مکان‌های خاص همچون فضاهای عمومی مطرح شده‌اند. در این مرحله شاخص‌های سنجش کیفیت محیط از منظرها و نقطه‌نظرهای گوناگون و مطالعه متون مختلف در قالب جدول ۱ مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۱: شاخص‌های تحلیل کیفیت محیط از منظر افراد و سازمان‌های مختلف

نام افراد و سازمان‌ها	شاخص‌های تحلیل کیفیت محیط
لینچ	سرزندگی، معنی، تناسب، دسترسی، نظارت و اختیار، کارایی و عدالت
بنتلی و دیگران	محور، نفوذپذیری، گوناگونی، خوانایی، انعطاف‌پذیری، تناسب‌های بصری، غنای حسی، رنگ تعلق
دتر	هویت، تداوم و محصوریت، کیفیت عرصه همگانی، آسانی حرکت، خوانایی، تطابق و تنوع
کرمونا	کیفیت پایداری زیست محیطی، کیفیت منظر شهر، کیفیت دیدها، کیفیت فرم شهر، کیفیت فرم ساختمان، کیفیت عرصه همگانی
جیکوبز و اپلبارد	سرزندگی، هویت و کنترل، دسترسی به فرصت‌ها، تخیل و شادی، اصالت و معنا، زندگی اجتماعی و همگانی، خوداتکایی شهری و محیطی برای همه
میتو کرمونا	دسترسی، سخت فضا و نرم فضا، فضای همگانی، ایمنی و امنیت، منظر شهری
شاخص‌های کیفیت محیط از دیدگاه pps	دسترسی و بهم پیوستگی، آسایش و منظر، استفاده‌ها و فعالیت‌ها، اجتماعی بودن
مؤلفه‌های مکان مدل کانتر	کالبد، فعالیت، تصورات

(pourmohammadi, 2010)

حاصل مطالعه بر روی ادبیات مربوطه امکان دسته‌بندی شاخص‌های اثرگذار بر روی کیفیت محیط به سه معیار کالبدی، کارکردی و ادراک محیطی را فراهم آورد. شاخص‌ها و معیارهای به کار گرفته در این مطالعه در هر یک از سه مؤلفه کالبد، فعالیت و معنی (ادراک محیط) جهت سنجش کیفیت محیط شهری با توجه به ویژگی‌های محدود مورد مطالعه (محیط پیرامون حرم حضرت معصومه) س و مرور ادبیات مربوطه انتخاب شده است. با استفاده از اطلاعات میدانی و تحلیل آماری، پرسشنامه‌ای تهیه و طی ۶ روز متوالی (تمام روزهای هفته) و ساعت‌های مختلف روز از ۴۰۰ نفر، از هر دو جنسیت مرد و زن و با دامنه سنی بین ۱۵ تا ۶۵ سال و گروه‌ها و طبقه‌های مختلف اجتماعی (ساکن و عابر) به صورت نمونه تصادفی سیستماتیک در محیط پیرامون حرم حضرت معصومه (س) توزیع و مصاحبه به عمل آمد. بعد از تکمیل پرسشنامه‌ها داده‌ها از طریق نرم افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفت. ابتدا میزان کیفیت محیط محدود مورد مطالعه، مورد سنجش قرار گرفت و سپس سه معیار مورد نظر کالبدی، کارکردی، ادراکی با کیفیت محیط مورد بررسی شدند و میزان همبستگی و ارتباط میان متغیرها مشخص گردید. در مرحله بعد تمام زیر شاخه‌های منتخب که شامل ۱۲ معیار می‌شدند هر کدام به صورت جداگانه با کیفیت محیط مورد بررسی قرار گرفتند و میزان ضریب همبستگی و ارتباط آن‌ها مشخص گردید. همچنین هر سه معیار منتخب به همراه ۱۱ زیر شاخه آن رتبه‌بندی گردید و میزان ارزش و اولویت آن‌ها از نظر مخاطبان مورد بررسی قرار گرفت.

به منظور ساختار بندی و ایجاد درخت ارزش کیفیت محیط در محدوده مورد مطالعه از روش بالا به پایین استفاده شد. در این مدل کیفیت محیط در سطح اول درخت ارزش قرار گرفته است. در سطح دوم، کیفیت محیط به سه معیار اصلی کالبد، فعالیت (کارکرد) و معنی (ادراک محیط) تقسیم شده است. در سطح سوم هر کدام از این معیارها به جزء معیارهای سازنده‌شان تقسیم شده‌اند، مانند شاخص کالبدی که به ۵ دسته (دسترسی - محیط زیست - تسهیلات شهری - روشنایی - معابر) تقسیم شده است. در این مدل، سطح چهارم به عنوان سطح پایانی درخت ارزش که قابل اندازه‌گیری می‌باشد، مطرح شده است. شیوه کمی کردن این شاخص‌ها با استفاده از روش مستقیم پرسشنامه بوده است که کاربران محیط، میزان رضایت و یا آزرده‌گی خود از محیط را در ارتباط با هر یک از شاخص‌های مورد نظر نشان داده است. معیارها و زیر معیارهای بومی شده به شرح جدول ۲ می‌باشد.

جدول ۲: شاخص‌های مورد استفاده در این پژوهش جهت سنجش کیفیت محیط

سطح اول	سطح دوم	سطح سوم	منابع به کاررفته جهت تعیین شاخص‌ها	
کیفیت محیط	شاخص کالبدی	دسترسی	تیبالدز (۱۹۹۲)، pps، سیفایی (۱۳۸۷)	
		تسهیلات شهری	اورنگ (۱۳۸۶)، pps	
		روشنایی	امین صالحی (۱۳۸۷)، pps، حسینی (۱۳۸۷)	
		محیط زیست شهری	اورنگ (۱۳۸۶)، سعیدنیا (۱۳۷۸)، pps	
		معابر	عسگری‌زاده (۱۳۸۷)، امین صالحی (۱۳۸۷)، حسینی (۱۳۸۷)	
		کارکردهای اجتماعی - فرهنگی	چپ من (۱۹۴۷)، تیبالدز (۱۹۹۲)، pps، پاکزاد (۱۳۸۵)، اورنگ (۱۳۸۶)، سیفایی (۱۳۸۷)	
کیفیت محیط	شاخص کارکردی - عملکردی	کارکردهای اقتصادی	pps	
		کارکردهای تفریحی	تیبالدز (۱۹۹۲)	
		شاخص ادراک محیطی	سرزندگی	اورنگ (۱۳۸۶)، تیبالدز (۱۹۹۲)، چپ من (۱۹۴۷)، حسینی (۱۳۸۷)، pps
			هویت	
			نظم	
			حس تعلق	
خوانایی				
مقیاس انسانی				

(Pourmohammadi, 2010)

۴. تحلیل داده‌ها

حرم حضرت معصومه(س) در مرکز شهر قم و در قلب منطقه معصومیه (منطقه مرکزی شهر قم) واقع شده است. این محدوده (محور ارم و محیط پیرامونی آن) به دلیل مرکزیتش در سطح شهر قم، قطب تجاری شهر قم را در بر گرفته است و بسیاری از سفرها و جابجایی جمعیت به این محدوده، به منظور انجام فعالیت‌های تجاری (خرید و فروش و غیره) صورت می‌گیرد. همچنین به دلیل وجود بارگاه مقدس حضرت معصومه(س) در این محدوده روزانه تعداد زیادی سفر با هدف زیارت به این محدوده صورت می‌گیرد. بنابراین جابجایی جمعیت در این محدوده بسیار بالاست و تراکم جمعیت شناور در آن زیاد است. در این محدوده بیشترین کاربری به کاربری مسکونی با ۲۱ درصد اختصاص دارد و بعد از آن حرم حضرت معصومه(س) با ۱۴ درصد در رتبه دوم، تجاری با ۱۲ درصد در رتبه سوم و آموزش دینی با ۱۰ درصد در رتبه بعدی قرار دارد، بنابراین حجم وسیعی از محدوده را کاربری مذهبی و تجاری در بر گرفته است و این به نوبه خود برنامه‌ریزی‌های دقیق‌تر و توجه‌های بیشتری را می‌طلبد. از جمله کاربری‌های شاخص در اطراف محور مورد مطالعه (حد فاصل سه راه بازار تا میدان شهدا)، علاوه بر حرم حضرت معصومه، کتابخانه آیت الله مرعشی (ره)، مسجد امام حسن عسگری، فضای سبز مجاور میدان آستانه، موزه آستانه حرم حضرت معصومه(س) و مدرسه فیضیه می‌باشد.

نتایج تحقیق حاکی از نارضایتی کاربران از کیفیت محیط پیرامون حرم حضرت معصومه(س) می‌باشد. در حالی که میانگین نظری «میزان کیفیت محیط شهری در محیط پیرامون حرم حضرت معصومه(س)» معادل عدد ۲ بود، با توجه به آزمون T تک نمونه‌ای مشاهده شد که میانگین کیفیت محیط در پیرامون حرم با توجه به نظر کاربران محیط برابر ۱/۵۴ است که حدود ۰/۴۶ از میانگین نظری عدد ۲ کمتر است. همچنین میانگین تمامی متغیرهای مستقل به جز متغیرهای روشنایی، فعالیت‌های فرهنگی و کارکردهای اقتصادی کمتر از میانگین نظری یعنی عدد ۲ می‌باشند و در تمامی موارد به جز کارکردهای اقتصادی (sig=۰,۳۵) و روشنایی (sig=۰,۰۵۳) این اختلاف میانگین معنادار و قابل تعمیم به جمعیت کل می‌باشد.

جدول ۳: وضعیت کیفیت محیط پیرامون حرم حضرت معصومه از دید کاربران با در نظر گرفتن متغیرهای مستقل

وضعیت رضایتمندی از کیفیت محیط. میانگین نظری = ۲	امتیاز < میانگین > ۱	متغیرهای مستقل	
میانگین کیفیت محیط پیرامون حرم حضرت معصومه از دید کاربران	ناراضی	۱,۵۷۵۲	دسترسی
	راضی	۲,۰۷۵۳	روشنایی
	ناراضی	۱,۵۹۴۸	تسهیلات شهری
	ناراضی	۱,۴۸۵۷	محیط زیست
	ناراضی	۱,۴۴۰۱	معابر
۱,۵۴ =	ناراضی	۱,۷۱۳۵	امنیت
	ناراضی	۱,۳۶۰۱	تعاملات اجتماعی
	راضی	۲,۴۹۷۴	فعالیت‌های فرهنگی
	ناراضی	۱,۴۲۱۹	کیفیت محیط اجتماعی
	راضی	۲,۰۳۹۵	کارکردهای اقتصادی
	ناراضی	۱,۴۸۵۹	کارکردهای تفریحی
	ناراضی	۱,۴۵۴۱	ادراک محیطی

(Pourmohammadi, 2010)

با توجه به جدول زیر ارزش «ویژگی‌های ادراک محیطی» محدوده با استفاده از تحلیل رگرسیونی برای کاربران بالاترین میزان اهمیت (۰/۲۵۸) را داشته است. بدین معنی که اگر به اندازه یک واحد به ویژگی‌های ادراک محیطی محدوده افزایش/کاهش یابد، میزان کیفیت محیط در محدوده به اندازه (۰/۲۵۸) واحد افزایش/کاهش خواهد یافت. پس از آن «امنیت» (۰/۱۹۹)، «دسترسی» (۰/۱۷۳)، «معابر» (۰/۱۶۷) به ترتیب در اولویت دوم، سوم، چهارم قرار گرفتند. همان‌طور که ملاحظه شد اهمیت ضریب «روشنایی» نسبت به دیگر ارزش‌های مورد مطالعه کمتر می‌باشد. جدول ۴ تفاوت متغیرهای مستقل را با متغیر وابسته نشان می‌دهد.

جدول ۴: شدت رابطه میان متغیرهای مستقل با متغیر وابسته (کیفیت محیط) با استفاده از روش رگرسیون چند متغیره

متغیرهای مستقل	ضریب تأثیر (β)	شدت رابطه (اولویت)
ادراک محیطی	۰,۲۵۸	۱
امنیت	۰,۱۹۹	۲
دسترسی	۰,۱۷۳	۳
معابر	۰,۱۶۷	۴
کارکردهای اقتصادی	۰,۱۵۶	۵
محیط زیست شهری	۰,۱۵۵	۶
کیفیت محیط اجتماعی	۰,۱۳۶	۷
تعامل‌های اجتماعی	۰,۱۲۲	۸
فعالیت‌های فرهنگی	۰,۱۰۲	۹
تسهیلات شهری	۰,۰۹۹	۱۰
کارکردهای تفریحی	۰,۰۶۶	۱۱
روشنایی	۰,۰۵۸	۱۲

(pourmohammadi, 2010)

بر اساس نتایج رگرسیون چندگانه در بین متغیرهای مستقل اصلی «ویژگی‌های کارکردی» برای کاربران بالاترین میزان اهمیت (۰/۴۸۳) را داشته‌است. بدین معنی که اگر به اندازه یک واحد ویژگی‌های کارکردی به محدوده افزایش/کاهش یابد، میزان کیفیت محیط در محدوده به اندازه (۰/۴۸۳) واحد افزایش/کاهش خواهد یافت. پس از آن «ویژگی‌های کالبدی» (۰/۴۴۶) و «ادراک محیطی» (۰/۲۵۸) به ترتیب در اولویت دوم و سوم قرار گرفتند با استفاده از تکنیک تحلیل مسیر میزان تأثیر مستقیم و غیرمستقیم و نیز اولویت هر یک از متغیرهای مستقل بر میزان رضایت افراد از کیفیت محیط تعیین شد. ویژگی‌های کالبدی با ۰/۶۸۲ در اولویت اول قرار گرفت. سپس ادراک محیطی با ۰/۶۰۵ در اولویت دوم و ویژگی‌های کارکردی با ۰/۴۸۳ در اولویت سوم قرار گرفتند. نکته قابل توجه این است که با وجود اینکه در تحلیل رگرسیون متغیر ویژگی‌های کارکردی بیشترین اثر مستقیم را بر متغیر کیفیت محیط داشت. ولی در تحلیل مسیر با لحاظ کردن اثر غیر مستقیم متغیرها ویژگی‌های کالبدی با ۰/۶۸۲ در اولویت اول قرار گرفت. جدول ۵ اولویت بندی اثرات مؤلفه‌های مستقل بر تغییر میزان کیفیت محیط را نشان می‌دهد.

جدول ۵: اولویت تأثیر متغیرهای مستقل بر میزان کیفیت محیط از دید کاربران

اولویت	اثر علی	متغیرهای مستقل
۱	۰/۶۸۲	کالبدی
۲	۰/۶۰۵	ادراک محیطی
۳	۰/۴۸۳	کارکردی

(pourmohammadi, 2010)

۵. جمع بندی

هدف کلی پژوهش حاضر سنجش میزان کیفیت محیط شهری با استفاده از ارزیابی کاربران محیط (رویکرد مخاطب محور) می‌باشد. فرضیه تحقیق بر این استوار بوده است که کیفیت محیط فضای شهری مورد مطالعه از نظر کاربران محیط مناسب و مطلوب نمی‌باشند و آنان از وضعیت کیفیت محیط در این فضا ناراضی هستند که این فرضیه با مطالعه نمونه مورد مطالعه، تأیید گردید. این تحقیق نشان داد که تأثیرگذاری ویژگی‌های کالبدی بر روی کیفیت محیط‌های شهری در اولویت اول قرار دارد. سپس ادراک محیطی در اولویت دوم و ویژگی‌های کارکردی در اولویت سوم قرار دارند. با توجه به نتایج حاصله، اهم متغیرهای مستقل تأثیرگذار در این سه دسته (کالبدی، کارکردی و ادراک محیطی) به ترتیب اولویت عبارتند از: شاخص‌های امنیت، دسترسی، معابر، کارکردهای اقتصادی، محیط‌زیست شهری، کیفیت محیط اجتماعی، تعامل‌های اجتماعی، فعالیت‌های فرهنگی، تسهیلات شهری و موادی از قبیل کارکردهای تفریحی و روشنایی کم‌ترین اثرات را دارا می‌باشند. از این رو در صورتی که برای ارتقاء کیفیت محیط در فضای شهری مورد نظر، روی مؤلفه‌های امنیت، دسترسی، معابر و کارکردهای اقتصادی سرمایه‌گذاری شود، انتظار بهبود وضعیت محتمل است. بنابراین با توجه به هدف اصلی این تحقیق، مبنی بر سنجش، ارزیابی و ارتقاء کیفیت محیط با استفاده از رویکرد مخاطب محور، بهبود سطح کیفیت در معیارهای سازنده کیفیت محیط در فضای شهری به ترتیب اهمیت از نگاه کاربران (مخاطبین) امری ضروری به نظر می‌رسد.

References

- Aminsalehi, Farzin. (2008). *Appropriate solutions for residential quality improvement of high-rise complexes: case study: ekbatan town*, Thesis master of art in urban and regional planning, faculty of art and architecture, tarbiyat modares university, Tehran.
- Asgarizade, Zahra. (2008). *Evaluating environmental quality in renovated deteriorated urban area (Case Study: navab project)*, Thesis master of art in urban and regional planning, faculty of art and architecture, tarbiyat modares university, Tehran.
- Carmona, M. (1997). *The design dimension of planning*. E & FN SPON.
- Carmona, M. (2003). *Public places and urban spaces*. London: Architectural Press.
- Carp, F., & Carp, A. (1982). Perceived environmental quality of neighborhoods: development of assessment scales and their relation to age and Gender. *Journal of Environmental Psychology*, 2, 295-312.
- Carp, F., Zawadski, R., & Shokron, H. (1976). Dimensions of urban environmental quality. *Environment and Behavior*, 8 (2), 239-264.
- Chapman, David. (2005). *Creating neighbourhoods and places in the built environment*. (Sh.Faryadi and M.Tabibian, trans.). Tehran: university of Tehran press.
- Detr. (2000). *By design, urban designing planning system: towards better practice*. Landon: Commission for Architecture & Built Environment.
- Eyles, J. (1990). Objectifying the subjective: the measurement of environmental quality. *Social Indicators Research*, 22, 139-153.
- Hosseini, Farzaneh. (2008). *A Study on the criteria of physical and functional security indices in urban public spaces: case study: daneshjoo park*, Thesis master of art in urban and regional planning, faculty of art and architecture, tarbiyat modares university, Tehran.
- Khamoushi, Tahereh. (2008). *The Role of urban design in creating safe places with respect to improving the social behavioral pattern: Case study: shiraz city(saadieh area)*, Thesis master of art in urban and regional planning, faculty of art and architecture, tarbiyat modares university, Tehran.
- Malahat, Orang. (2007). *Environmental quality assessment in post disaster reconstruction: case study: bam city*, Thesis master of art in urban and regional planning, faculty of art and architecture, tarbiyat modares university, Tehran.
- Madanipour, Ali. (2005). *Design of urban space: an inquiry into a socio- spatial process*. (f. mortazae, trans.). Tehran: urban planning press.
- Pakzad, Jahanshah. (2005). *theoretical basic and urban design process*. Tehran: shahidi press.
- Pourmohammadi, Marziyeh. (2010). *feasibility study of pedestrian around hazrate-e masoumeh shrine with the emphasis on social security improvement*, Thesis master of art in urban and regional planning, faculty of art and architecture, tarbiyat modares university, Tehran.
- Porteous, J.D. (1971). Design with people-the quality of the urban environment. *Environmental and Behavior*, 3, 155-178.
- Seifae, Mahsa. (2005). *Utility study of urban public spaces for special social group(females) utilization in participatory planning(case study: nabovvat square)*. Thesis master of art in urban and regional planning, faculty of art and architecture, tarbiyat modares university, Tehran.
- Tibalds, Francis. (2006). *making people- friendly towns*. (h.a.laghai and f.jadali ,trans.). Tehran: university of Tehran press.
- Van Poll, R. (1997). *The perceived quality of the urban residential environment: a multi-attribute evaluation*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- url=http://www.pps.org